

AGRICOLAN OMITUISET ORIENTAPPURAT

TAUSTAA

Mikael Agricolan teosten kielessä on paljon sellaista ortografista tai morfofonologista vaihtelua, joka johtuu alkuvaihettaan elävän kirjakielen vakiintumattomuudesta. Syyt variaation taustalla ovat monenlaisia. Yksityiskohtaista tutkimusta tarvitaan varsinkin jos jonkin erityispiirteen toteaminen herättää halun sen selittämiseenkin. Tämän artikkelin aiheena on sana *orientappura*, joka tavataan Agricolan teksteissä *orjantappuran* toisintonimenä. Vanhan kirjasuomen kasvinnimissä on tietenkin voinut olla eroja (esim. Palkki 1995), mutta näiden kahden yhdyssanan suhde on erityisen kiintoisa. Miten on selitettävissä sanojen määriteosissa oleva yhden vokaalin ero?

Agricolan kielessä ei e-kirjaimella merkitty *a*:ta. *e*:llinen *orientappura*-asu ei myöskään näytä aiheutuneen erheellisestä ladonnasta. Painovirheselityksen kaataa jo se, että *orientappura*-esiintymiä on viidessä eri teoksessa, viidessätoista eri kohdassa.

Agricolan *orientappuran* on maininnut jo Arvid Genetz (Jännes 1886: 150, 177). Sanan esiintymäpaikoiksi hän ilmoittaa Uuden testamentin evankeliumit, Messukirjan sekä Veisut ja ennustukset -teoksen. Selitystä tai kommentteja *orien*-osan asusta Genetz ei esitä.

Minkä sanan mikä muoto on Agricolan *orien*-? Ensinnäkin: mitä ääntöasua sen voi olettaa vastaavan? 1500-luvun kirjoittajilla ärrän jälkeinen i-kirjain on sekä *i*-vokaalin että *j*:n merkki.¹ Jos oletetaan, että i-kirjain on vokaalin merkki, saadaan kolmitavuinen ääntöasu *orien*. Se voisi olla *ora* 'piikki' -sanan monikon genetiivi nykykielessä ja itämurteissa, mutta tuskin 1500-luvun länsimurteisessa kirjasuomessa. Agricolan ajan kirjakielessä *ora*-sanan monikon genetiivin odotuksenmukainen asu olisi yksikkövartaloinen. Sanaa *ora* ei tosin Agricolan teksteissä esiinny missään muodossa (ks. IA). Kyseessä ei liioin voi olla

¹ Agricolan tekstien ortografiassa *r*:n jälkeinen *j*-kirjain on harvinainen (esiintymät: *kirjoijtetan*, *warjelta*; *Chrjstus*, *aurjngo*, *waarj*, *faarj*).

orja-sanana monikon genetiivi (vrt. Agr. Rukouskirja 457: *orijadhen hocauxet* 'orjain huokaukset') eikä tietenkään *ori*-sanana (Agr. esim. *orichten, oritten*).

Agricolan *orientappura*-sanana määräiteosan kaksitavuisuus, ääntöasu *orjen*, näyttää varmistuvan Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murrekokoelmien avulla, joihin on v. 1961 saatu Lauri Hakulisen tallettama sanatieto lounaismurteiden luoteisryhmään kuuluvasta Askaisten murteesta: »*orjentappuraköpi* [otti joku paimen ruoskakseen»; *-köpi* 'kepin']. *Orjen*-määritteen *e*-vokaalia on sanalipussa tähdennetty kahdella pikku viivalla. Muita tietoja *orjentappura*-asusta ei murrekokoelmista tai -julkaisuista löytynyt.² Lauri Hakulisen huomiota *e*:llinen *orjentappura* on Askaisissa arvattavasti kiinnittänyt senkin vuoksi, että hän on tuntenut Agricolan kielen *orientappura*-sanana.

AGRICOLAN TEOSTEN ORIEN- JA ORIENTAPPURAT

Agricolan kielen piirteissä on monesti havaittu teoksittaisia eroja. Niitä ilmenee nytkin.

Agricolan Messukirjaan sisältyvissä Vanhan testamentin jakeissa käytetään poikkeuksetta *orien*-alkuista varianttia:

- (1) ME 124 *Nin Abraham – – näki ydhen Oinahan tacanans, saruista kijinriippuuan Orientappura pensahasa* (1. Moos. 22:13)
- (2) ME 129 *nin quin Rosi Orientappuran seasa, nin ombi minun Armahan Tytteritten keskelle* (Laul. 1. 2:2)
- (3) ME 136 *Ja orientappurat ia Odhacket henen pite casuaman sinulle* (1. Moos. 3:18; ks. myös näytettä 17)

a:llinen *orientappura* taas on yleinen Agricolan myöhäisteoksissa, Psalttarin ja Veisujen VT:n jakeissa: PS 292, 387 (Ps. 58:10, 118:12), WE 450, 463, 608, 621, 624, 683, 688 (2. Sam. 23:6, Jes. 5:6, Hoos. 2:8, 9:6, 10:8, Miika 7:4, Nah. 1:10). Tosin Veisujen yhdessä jakeessa on *orien*-alkuinen variantti, kuten Genetzkin oli huomannut, mutta tämä poikkeus selittyy siitä, että Veisuissa on julkaistu uudelleen vanha käännös:

- (4a) WE 510 *Hongat pite Orienpappuroin [!] edheste casuaman, ia Mirtus Orientappuran pensan edheste* (Jes. 55:13)
- (4b) ME 123 *Hongat pite Orientappuroin edheste casuaman, ia Mirtus Orientappuran pensan edeste*

Samalla kannalla kuin Psalttari ja Veisut on jo Uuden testamentin jälkiosa. Siinäkin ei ole *orientappura*-esiintymiä. Tosin *orientappurakin* vain kerran:

- (5) UT 639 *Mutta ioca Orientappuroita ia Ohdhakei candapi, se ombi keluotoin* (Hepr. 6:8)

² Sanakirjasäätiön kyselyvihkosissa (Eräitä kasvinnimien tiedusteluja I–III) ei ole kysymystä, johon vastaukseksi olisi tullut *orjantappura*.

Evankeliumiteksteissä on molempia. Asu *orientappura* tavataan UT:n kaikissa evankeliumeissa, yhteensä kahdeksan kertaa (Matt. 7:16, 27:29, Mark. 15:17, Luuk. 6:44, 8:7, 8:14, Joh. 19:2, 19:5), kun taas *orientappura* vain Matteuksen ja Markuksen evankeliumin yhdessä luvussa: UT 58–59, 119–120 (Matt. 13:7, 13:22, Mark. 4:7, 4:18). *Orientappura*-esiintymien runsaamuus yhdistää siten UT:n alkuosaa ja Messukirjaa. Näytteitä:

- (6) UT 39 *Hakeco iocu winamarioi orientappuroist? taicka ficunita ohdakeista?* (Matt. 7:16); UT 182 *Sille eiuet he coko Orientappuroist Ficonita, Eike mös haijeta Winamaria Odhakeist* (Luuk. 6:44)
- (7) UT 105 *orientappuroist wäthyn Crunon panit henen Päens päle* (Matt. 27:29); UT 156 *he wänsit Orientappuroisen Crunon, panit henen pähens* (Mark. 15:17)
- (8) UT 188 *Ja mwmtamat langesit Orientappuroiten sekan, ia Orientappurat ynne yleskeuit ia tucahutit ne* (Luuk. 8:7); *Mutta iotca Orientappuroin langesit – –* (Luuk. 8:14)

Myös Piinassa tavataan kumpikin variantti, *orien*-alkuinen Piinan ja Uuden testamentin yhteisessä tekstissä (ks. myös näytettä 7):

- (9) PI 176 *Nin Iesus wlosmeni, candadhen ychte Orientappuraist Krwno*; vrt. UT 300 *Nin Iesus wlosmeni, candaden ychte Orientappuraist Kruno* (Joh. 19:5)

Kun Piinan teksti eroaa UT:n suomennoksesta, on varianttina *orientappura*:

- (10) PI 176 *pugetit henen purpura capulla, ia wänsit orientappuroista Krwnun ia panit henen pähense*; vrt. UT 300 *Ja ne Houit wänsit yden krunon Orientappurist*

Jo Agricolan Rukouskirjassa *orientappura* on yleisempi kuin *orientappura*. Sisällöltään seuraavien näytteiden teksti liittyy Uuteen testamenttiin (ks. näytteitä 7, 9, 10):

- (11) RK 365 *Henen päens pisteldin Orientappurin Crunull (< caput eius pungitur corona spinarum; Gumm. 149)*
- (12) RK 385 *pyhe Pää – – meiden tedhen Orientappuroilla Crunattu (< – – pro nobis spinis coronatum; Gumm. 168)*
- (13) RK 556 *tadhoit – – Orientappuroilla krunatta (< – – voluisti. spinis coronari; Gumm. 333)*

Orien-alkuisena sana tavataan vain piispa Ambrosiuksen vanhan rukouksen suomennoksessa:

- (14) RK 374 *Jotca – – Crunasit sinun Orientappuroilla (< Hortulus anime: corona spinea coronatus; Gumm. 157)*

Agricolan Käsikirjassa ei ole kummankaan variantin esiintymiä, ei liioin Westhin tekstissä (lähteenä Westhin koodeksin konkordanssi) eikä Upsalan koodeksissa.

Agricolan eri teosten *orientappura*- ja *oriantappura*-esiintymistä kertyneet havainnot voi koota seuraavaksi: *Orientappura* on väistynyt variantti, joka esiintyy Uuden testamentin suomennosta myöhemmissä teksteissä vain silloin, kun vanhaa käännöstä ei uudelleen julkaistaessa muutettu. *Oriantappura* tekee tuloaan jo Rukouskirjan ja UT:n alkuosan vaiheessa, ja se syrjäyttää lopullisesti *orientappuran* UT:n jälkiosan, Psalmtarin ja Veisujen ilmestyessä. Se, että UT:n evankeliumitekstien ja Piinan suomennoksessa on molempia variantteja, selittyy suomennosten pitkästä syntyvaiheesta.

Asut *orientappura* ja *oriantappura* ovat molemmat faktisia ja niillä on varmasti yhteys. *Orjantappura* ei ole voinut muuttua asuun *orjentappura*. Päinvastaista kehitystä sen sijaan pidän hyvinkin mahdollisena. *Orjantappura* voi olla kansanetymologinen muodostuma, jonka vakiintumista on jouduttanut *orja*-sanan affektisuus ja se, että *orjan*-määritteinen yhdyssana on sopinut liitettäväksi ristiinnaulitun piikkikruunuun. *e*:llisen *orjentappura*-asun väistymistä taas on edistänyt määritteen outous; kielessä ei ollut *orjen*-alkuisia sanoja. Agricolan eri-ikäisten tekstien ero kertoo tietoisesta muutoksesta.

PAAVALI JUUSTENIN ORIENTAPPURAT

Agricola on ensimmäinen *orientappura*-asun kirjallinen käyttäjä, mutta ei kuitenkaan ainoa. Myös Paavali Juusten on hyväksynyt sen messu- ja evankeliumikirjaansa, kolmeen kohtaan (Juusten 1575: 64, 65, 114): Luuk. 8:7, 8:14 ja Matt. 7:16. Messun evankeliumi- ja epistolatekstit ovat peräisin v:n 1548 Uudesta testamentista, ja juuri näissä UT:n kolmessa kohdassa on Agricolallakin *orientappura* (ks. näytteitä 6 ja 8). Agricolan ja Juustenin kielen välillä on kuitenkin myös eroja (Parvio 1978: 105–125, 109, 114). Kolmen *orientappuran* pysyminen muuttamattomana voi merkitä Juustenin tietoistakin ratkaisua.

Juustenin tekstissä ei ole asua *oriantappura*, ehkä siksi, että Messussa ei ole mukana yksikään niistä UT:n viidestä tekstikohdasta, joissa Agricolalla on asu *oriantappura*. Ehkä Juusten olisi tämänkin säilyttänyt, jos se olisi sisältynyt hänen käyttämiinsä jakeisiin.

Juustenin jälkeen ei *orientappura*-asua kirjakielestä enää tavata.

VANHAN KIRJASUOMEN MUUT ORJANTAPPURAT JA TAPPURAT

Agricolan ja Juustenin teosten säilyttämä *orientappura* todistaa, että 1500-luvulla eli vielä *e*:llinenkin asu. Siitä ei kuitenkaan tullut kirjakielistä. Voiton vei *orjantappura*.

Määrite on asussa *orian*- jo varhaisessa Upsalan suomenkielisessä evankeliumikirjassa (Penttilä 1943: 103). Näytteet Johanneksen evankeliumin 19. luvun alusta:

- (15) *Siithen ottij pilatus iesuxen – – Ia hoffwimiehet wäänsit ychten | ychden crwnun oriantappureista, ia paniit hänen pää[nss] pälle* (vrt. Agr. UT 300 *NIn otti sis Pilatus Jesusen – – Ja ne Houit wänsit yden kronon Orientappurist, ia panit henen Päens*)
- (16) *Niin käwi jesus vlghos, ia kannoi [or]jiantappurajjssen cronwn ia tyyriin (purpur) capwn* (vrt. Agr. näytettä 9)

▷

Upsalan evankeliumikirjan *a*:lliset *orian*-variantit ja Agricolan tekstien yhteensä 20 *oriantappura*-esiintymää osoittavat *orjantappuran* kuuluneen tuolloiseen kieleen ja ilmeisesti olleen jo siinä yleinen.

Orjantappura on Ruotsin vallan aikaisessa uskonnollisessa kielessä määriteosaltaan yleensä varioimaton. Joitakin todisteita ikäjärjestyksessä: Hemminki Maskulaisen virsikirjassa (1. p. 1605) esiintyy Raamatun tekstiin perustuvissa virsissä (29., 65. ja 149. virsi) sana *orjantappura*, samoin Piae Cantiones -kokoelmassa (1616: 49 *Cruunu orjantappurainen*). Finnon Rukouskirjassa (1615: 121) ja Sorolaisen Postillassa (I: 415, 458–459, 465–466; II: 235, 242) *orjantappura* on niin ikään yksinomainen. (Virret-korpus ja VKS:n sanalipusto.)

Raamatussa on v:n 1642 Bibliasta lähtien *orjantappura* kaikissa niissä kohdissa, joissa Agricolan käännöksessä on joko *orien*- tai *oriantappura*, ja lisäksi monissa sellaisissa Vanhan testamentin teksteissä, jotka Agricolan teoksista vielä puuttuivat (mm. seuraavissa jakeissa: Jes. 5:6, 7:23–25, 9:18, 10:17, 32:13, 34:13, Hoos. 10:8, Miika 7:4). Muita *orjan*-alkuisia kasvinnimiä (esim. *orjanruusu*, *-ruoska* tai *-vitsa*) ei esiinny Agricolan teoksissa eikä Raamatuissakaan ennen kuin 1930-luvulla, jolloin Uuteen testamenttiin (1938) tulee yksi *orjanruusupensas* (Luuk. 6:44) ja Vanhaan testamenttiin (1933) *orjanruoska* (Tuom. 8:16).

Sekä *orjanruusupensaan* että *orjanruoskan* korvaa uudessa suomennoksessa (B 1992) *piikkipensas*. Kaikissa aiemmissa suomenkielisissä Raamatuissa tilalla oli monikkomuotoinen *ohdake*. Raamatun *orjantappura* onkin usein *ohdake*-sanan parina. Tavallisesti kumpikin on monikossa. Näytteitä v:n 1642 Bibliasta:

- (17) *Orjantappuroita ja ohdackeita pitää hänen caswaman, ja sinun pitää maan ruohoja syömän* (1. Moos. 3:18)
- (18) *woi jos minä saisin sotia ohdackein ja orjantappurain cansa* (Jes. 27:4)
- (19) *Ja ei – – orjantappuroita, jotca pistäwät, eikä ohdackeita, jotca heitä waiwawat* (Hes. 28:24)

Orjantappura- ja *ohdake*-sanan semanttista läheisyyttä osoittavat myös seuraavat muutokset:

- (20a) B 1642 *Sillä hulluin nauro on nijncuin ohdackein rätinä padan alla* (Saarn. 7:7)
- (20b) B 1685 *Sillä hulluin nauro on nijncuin orjantappurain rätinä padan alla*
- (21a) B 1642 *Nijn caswacon minulle nisuista ohdacket, ja ohrista orjantappurat* (Job 31:40)
- (21b) B 1685 *Nijn caswacon minulle nisuista orjantappurita, ja ohrista pahoja ruohoja*

1600-luvun saarnoissa (Saarnat-korpus) käytetään Raamatun kielen mukaisesti asua *orjantappura*, *orjantappurainen*, ei koskaan *orjentappura(inen)*. Näytteitä: *Oriantappuroita ja ohdackeita* (G. Andreae 1654); *oriantappuraisen crunun* (T. Rajalenius 1654); *oriantappuraista Crunua* (A. Ikalensis 1659); *Scorpionein ja orjatappurain* [!] *seas* (sama 1671);

näiden *Oriantappurten seast* (C. Procopoeus 1690). — Raamatusta (Matt. 27:29) on peräisin myös Martiniuksen kieliopin (1689: 21) sijamuotoesimerkki: *Orjantappuroista, af Törne, e spinis*.

Orjantappuran mainitsevat kaikki vanhat sanakirjamme. Schroderus (1637: 52, 54) antaa *orjantappurat* vastineeksi sanoille *vepres, Törne, die Dornhecke* ja pelkän *Tappuramariat* sanoille *Mora rubi, die Brombeer* ('karhunvatun marjat') ja *Iupon* [po. *Niupon*]. — V. 1644 ilmestyneessä *Variarum rerum vocabula Latina* -kirjan painoksessa on (s. 97) lat. kasvinnimellä *Vepres* vastineina *Törne, Orjantappurat*. Sana *Rubus* saa kaksi ruots. ja suom. vastinetta: *enahanda* ['jonkinlainen'] *Törne, Brombäretträ*. *Orjantappurapensas, Fadermapensas*. Latinan *rubus*-sanan merkitys on esimerkiksi Strengin sanakirjan mukaan 'vattupensas', ja sitä merkitsee myös *brombäretträ* (SAOB s.v. *brombär*). Sekä (karhun)vattupenssaalle että *orjantappurapensaalle* on ominaista piikkisyys ja tappuraisuus. — Florinus antaa sanakirjassaan (1678: 92) latinan sanoille *spina, dumus, vepres* ja *sentis* vastineiksi ruotsin *törne* ja suomen *orjantappura*. Tillandzin *Catalogus plantarum* -kirjassa (1683) on lat. kasvinnimellä *Rosa sylvestr.* ['villiruusu'] samat vastineet: *törne, orjantappura*. Eri artikkelissa s.v. *Cynosbatos, sentis, vepres, dumus* on vastineina *Törnebuske, skogzrooser, Niupon* ja *Sömbntorn* ['äkämä'] sekä *Orjantappura, Orjantappuran Känsä*.³

Jusleniuksen sanakirjassa on sekä määritteettömät sanat *tappura* (*spina, tribulus; törne*), *tappurainen* (*spineus, spinosus; af törne; full med törne*), *tappuran marja* (*bacca spinae; niupon*) että yhdyssanat *orjantappura* (*cynosbatos; spina, törne*), *orjantappuramarja* (*cynosbati fructus; niupon*) ja *orjantappurainen* (*spineus; af törne*). Sanakirjan välilehtisessä laitoksessa on Porthanin *orjantappura*-artikkeliin kirjoittama huomautus: *mira vox! ficta a Biblia interpretibus primis?* [= merkillinen sana! Raamatun ensimmäisten kääntäjien muodostama?]. Oppineisuutta osoittava lisäys on *törne*-sanan kohdalla mutta kohdistuu *orjantappura*-sanaan, jonka Porthan tuntee Raamatun kielestä. Hän sanoo sanaa merkilliseksi (*mira vox!*); huomautuksen tämä osa on myös Gananderin *orjantappura*-artikkelissa (G II 296a), johon se lienee kopioitu kuten moni muukin Porthanin huomautus (Hormia 1961: 51–55).⁴ Mutta epäselväksi jää, mitä Porthan *orjantappura*-sanassa piti merkillisenä. Ehkä häntä on ihmetyttänyt nimenomaan yhdyssanan osien semanttinen suhde.

Määritteetöntä sanaa *tappura* tai *tappurainen* ei Agricolan teosten kielessä tavata, ei liioin v:n 1642 Raamatussa. En ole *tappuran* esiintymiä löytänyt kolmen seuraavankaan Raamatun (1685, 1758, 1776) jakeista, mutta sen sijaan kyllä Lizeliuksen v:n 1758 Raamattuun lisäämästä uudesta hakemistosta.

Uuden hakemiston (»*Registeri, Josa ne P. Raamatusa cohtawaiset, Ihmisten, Caupungein, Wirtain, Wuorten, Paickain, Epäjumalden, ja muut nimet, enimmänsä osan puolesta, lyhykäisesti Suomexi selitetän*») malli oli saatu v:n 1728 ruotsalaisesta Raamatusta (vrt. B 1728: f3; Puukko 1946: 212). Eräät heprean sanat (seuraavassa lihavoitu) saavat selitysvastineeksi sanan *orjantappura, tappura, tappurainen, tappurapensas* tai *tappuristo*.

³ SAOB antaa s.v. *Bedequar* seuraavia selityksiä: »hårig, liksom mossbeklädd utväxt på törnrosbuskar, förorsakad af styng af insekten Rhodites rosae; sömmtorn — —».

⁴ Liisa Nuutiselta saamani tiedon mukaan Gananderin sanakirjassa ei ole muita *mira vox!*-huomautuksia. Kun Jusleniuksen kirjaan kirjoitettu lisäys on myös pitempi, on syytä uskoa, että huomautus on alkuaan Porthanin.

Selitys vastaa yleensä ruots. hakemiston sanaa ja lienee siitä käännetty: **Aho**hi: *Orjantappurani* (B 1728 *mitt törne*); **Atad**: *Tappurapensas, tappuristo* (B 1728 *törnbuske*); **Hasuna**: *Orjantappura* (B 1728 **Hassenua**, *hagetörne*; vrt. Koponen 1991); **Kiriath Sanna**: *Tappura kaupungi* (B 1728 *törnestad*); **Senaa**: *Tappura* (B 1728 *törnebuske*); **Sin**: *Tappura* (B 1728 *törne*); **Sina, Sinai**: *Tappuristo* (B 1728 *törnebuske*); **Sini**: *Orjantappura* (B 1728 *törne*). Selittävillä sanoilla *orjantappura* ja *tappura* ei näytä olevan semanttista eroa.

Suomalaisen rekisterin laatijalla on ilmeisesti ollut myös muita lähteitä.⁵ Mahdollisena lähteenä voidaan pitää Gezeliusten suurta raamattuteosta (Gez.). Seuraavat tiedot perustuvat osin siihen, osin professori Tapani Harviaisen ystävällisesti antamaan asiantuntijan apuun (suullisesti 2.6. ja 2.7.97). Rekisterin kohdissa **ahoah** ja **ahohi** on kyseessä heprean sana **hóah** 'piikkipensas', jota vastaa B 1728:n *törne* ja Lizeliuksen *orjantappura*. Suomalaisessa hakemistossa on kiintoisa lisäys: »eli *ongi*». Tämä selitys puuttuu ruots. hakemistosta. 'Piikkipensasta' merkitsevä **hóah**-sana esiintyy piikkimäisen kalastusvälineen, at-
raimen, merkityksessä esim. Jobin kirjassa (40:21):

(22a) B 1758 *Taidatcos panna ongen hänen sieramijnsa; ja hänen leucaluunsa pistä nascalilla läpitze?*

(22b) Vrt. Schmidt 1670 *Num pones iuncum in nasum ejus? & spina perforabis maxillam ejus?*

KANSANRUNOJEN JA MURTEIDEN ORJANTAPPURAT

Kalevalan ja Kantelettaren sanavaroihin *orjantappura* ei kuulu. Suomen kansan vanhojen runojen (SKVR) sanahakemisto (säilytteillä KKTK:n murrearkistossa) osoittaakin *orjantappura*-sanan kansanrunouden kielessä hyvin harvinaiseksi.⁶ Suoraan Raamatusta lähteneeksi osoittautuu *orjantappura*-sana 1600-luvulta peräisin olevassa vähäkyröläisessä parannustaiassa: *Terve meiden Herran Jesuxen Christuxen Pää, joca äriantapuråila Cronatin* (SKVR XI: 598; Pentzin 1928: 232). Lisäksi sana sisältyy eteläpohjalaiseen loitsuun: »*Tee minun maitoni hyväksi Ja kansan karjan maito orjantappura vedeksi*» (SKVR XI: 2224). *Orjantappuravesi* tarkoittaa verta. Nämä ovat ainoat esiintymät.

Murrearkiston kokoelmissa *orjantappura*-sanasta on kyllä tietoja (merkitys tav. 'Rosa coriifolia, R. glauca, R. cinnamonea'), mutta usein sanan voi päätellä tulleen tutuksi Raamatun kielestä tai muusta uskonnollisesta kirjallisuudesta. *Orjanruoskan* levikki on pääosin itämurteissa ja *orja(n)vitsa*-nimestä on tietoja kaakkoismurteiden alueelta, muun muassa Inkeristä (vrt. viron *orjavits*-sanan levikkiin, josta jäljempänä).

⁵ Puukon mukaan (1946: 205, 431) Lizelius käytti apuna elsassilaisen eksegeetin Seb. Schmidin (1617–1696) teosta *Versio Bibliorum latina*. Tämänimistä julkaisua ei ole Strasbourgin yliopiston kirjaston Schmidin teosten laajoissa luetteloissa; Schmidt toimi tämän yliopiston professorina. (GUL 35 s.v. Schmid). Hänen hepreasta kääntämänsä Vanha testamentti ilmestyi useina painoksina (esim. B 1696); niistäkään ei löytynyt mallia Lizeliuksen hakemistolle, mutta Schmidillä on kyllä monissa teoksissaan heprealaisten sanojen luetteloita käännöksineen.

⁶ Kiitän avusta ystävällistä Senni Timosta.

MUITA PIIKKISTEN KASVIEN NIMIÄ

Uusimmassa raamatunsuomennoksessa (B 1992) sana *orjantappura* on harvinaistunut: *orjantappuroiden* tilalla ovat nyt *ohdakkeet* (mm. seur. jakeissa: 2. Sam. 23:6, 2. Kun. 14:9, 2. Aik. 25:18, Ps. 58:10, Ps. 118:12, Laul. 1. 2:2; Hoos. 9:6; Matt. 13:7, 13:22, Mark. 4:7, 4:18, Luuk. 8:7, 8:14), joskus *okaat* (Joos. 23:13, Job 5:5) tai *piikit* (4. Moos. 33:55, Snl. 26:9). Esimerkiksi v:n 1642 Biblian *Laiscan tie on orjantappurainen* (Snl. 15:19) on nyt asussa: *Laiskan tie on piikkipensaikko*.

Myös Agricolan teksteissä *orien-* tai *orientappura-*sanan parina on usein *ohdake* (ks. näytteitä 3, 5, 6). Lisäksi Agricola turvautuu *ohdake-*sanan monikkoon Matteuksen evankeliumin 13. luvussa (13:25–40):

- (23) UT 59 – *kylui ohdakeet nisuijn sekan – etkös hyue Siemende kyluenut peltos, custa sis henelle ombi ohdackeet – coska te ohdacket ylesrewitte, ettei te ynne nisuia ylestemma – ohdacket ouat sen pahan lapset*

Ohdakkeet vastaavat tässä vertauksessa Lutherin *Vnkraut-*sanaa ja ruotsinnoksen (GVB) *ogrääs-*sanaa, epätarkasti. Vulgatassa ja Erasmusuksen latinannoksessa on nimi *zizania*, suomentajalle ehkä outo. Hänen ratkaisuaan voi pitää hyvänä. 1680-luvulla selittää Tillandz (s. 70) *zizania-*nimen sanoilla *ogrääs, Paha Ruoho*. Tuolloin valmisteilla olleeseen Florinuksen Raamattuun tulikin sitten *orjantappuroiden* tilalle joskus *pahat ruohot* (ks. näytettä 21b).

Juuri tässä Matteuksen evankeliumin 13. luvussa esiintyy Agricolalla kolmesti *a:*llinen *orientappura*, joka on hänen evankeliumiteksteissään muuten harvinainen. Eroja on yhdenkin evankeliumin lukujen välillä: Matteuksen 7. ja 27. luvussa on *orientappura*.

Matteuksen 13. luvun vertauksen mukaisessa merkityksessä Agricola käyttää sanaa *ohdake* parissa reunaselityksessä:

- (24) UT 584 *Ninquin mös Christus Rickauden wetäpi Ohdaken werdaxi* (1. Tim. 6:10)
- (25) NP 744 *Se on, se Euangeliumin oppi, wastoin Inhimisten Sätyie ia odhackeria* (Sak. 10)

Ohdake tavataan myös siinä Rukouskirjan esipuhe-runossa, joka johdattaa jaksoon vastoinkäymisen psalmeja:

- (26) RK 254 *Ette Christus Perkelen iowckon./Salpaijs caiken mwstan louckon / Joca Odhaket sala heitti./ Seuran peldon kylui, ja peitti.*

*Ohdake-*sanan parina on Rukouskirjan jälkiosassa kahdesti *neula(i)nen*:

- (27) RK 752 *etteij meiden sydhen cannaijsi Neulaijsit, ia odhackeria, ijancaikises heluetin tules poltettapija* (< *ne cor nostrum spinas et tribulos igni intinguibili comburendos perpetuo ferat*; Gumm. 532)
- (28) RK 755 *nijn etteij meiden sydhen aijna Odhaket ia Neulaijset heluetin tulen wirityxexi, cannaijsi* (< *et cor nostrum non semper sentes, ac lolum ad materiam ignis – proferat*; Gumm. 535).

▷

Latinan sanapareja (*spinas et tribulos; sentes ac lolium*) odottaisi vastaavan *orjantappurat ja ohdakkeet* (ks. näytettä 6). Kertooko harvinaisen *neula(i)s*-sanana valinta, että Agricola julkaisee Rukouskirjassaan myös toisten kääntämiä rukouksia?

VANHAN KIRJAVIRON PIIKKISTEN KASVIEN NIMIÄ

Kirjaviron vanhimmat aiheeni kannalta relevantit esiintymätiedot löytyivät Heinrich Stahlin *Hand- und Hauszbuch* -kirjasta (ilm. 1630-luvulla).⁷ Kirjaviron tätä varhemmissa lähteissä ei ole ainuttakaan *or*- tai *hor*-alkuista sanaa (ks. VAKS-sanasto). Stahlin teksteissä esiintyy sana *orjavits*. Näytteet (ks. myös HHB II: 30):

(29a) HHB I: 34 *Ohakat, ninck Orjawitzat peap temma sünnulle kandma (< Dorn, vnd Distel sol er dir tragen)*

(29b) HHB III: 107 *Kas woip winamarjat nopma neist ohackast? Echk figit neist orjawitzast?* (Matt. 7:16; ks. näytettä 6)

Ensimmäiset vironkieliset Uudet testamentit ovat tunnetusti paljon Agricolan aikaa myöhempiä: Adrian Wirginiuksen etelävironkielinen *Wastne testament* ilmestyi 1686, pohjoisvirolainen *Uus testament* vasta vuonna 1715. Niissä olevat piikikkäitä kasveja merkitsevät sanat eivät paljon kerro 1500-luvun *orientappura*-sanana taustasta.

Agricolan Uuden testamentin *e*:llistä *orientappura*-sanaa vastaa virolaisissa teksteissä joko *orjavits* (HHB 1638, UT 1686) tai *kibuvits* (UT 1715) seuraavissa jakeissa: Matt. 7:16, Mark. 15:17, Luuk. 6:44, Joh. 19:2, 5, Hepr. 6:8. Jakeessa Matt. 27:29 on *orjavits* myös UT 1715:n versiossa. — Näytteet:

(30a) UT 1686 *Nink nemmä panniwa ütte Purpuri Reiwa temmä Sälgå, nink palmitziwa ütte Orjawitza Wannikut, nink panniwa sedda temmä Päha* (Mark. 15:17; ks. näytettä 7)

(30b) UT 1715 *Ja pannid ühhe Purpuri Ride temma Selga, ja palmisid kibowitza Kroni, ja pannid se temma Pähha*

Wirginius on etelävironkielisessä käännöksessä käyttänyt samaa *orjavits*-sanaa kuin aiemmin Stahl. Viron murren sanakirjan (VMS) mukaan *orjavits*-sana tunnetaan juuri Võrun, Tarton, Mulgimaan ja itämurteen murrealueilla sekä myös keskimurteen itäisissä kunnissa ja rannikkomurteissa. Osa näistä murretiedoista lienee myöhemmin levinneitä ja peräisin uskonnollisesta kielestä. Joka tapauksessa sekä Stahlin että Wirginiuksen on täytynyt 1600-luvulla tuntea kasvinnimi *orjavits*.

Vuoden 1715 pohjoisvirolaisessa UT:ssa Agricolan tekstin *orientappuran* vastineena on useimmiten sana *kibuvits*.⁸ Siitä on tietoja kertynyt länsimurteiden alueelta ja keskimurteiden läntisistä kunnista (VMS). Vuonna 1739 ilmestyneen pohjoisvironmurteisen

⁷ Tiedot H. Stahlin tekstien esiintymistä ovat peräisin Tarton yliopiston vanhan kirjaviron kokoelmista. Tänään soojalt Valve-Liivi Kingiseppa osutatud abi eest.

⁸ Virossa on kaksi *kibu*-sanaa (ÖS): 1) *Xenus*-sukuun kuuluvan linnun nimi ja 2) 'kippoa, kiulua' merkitsevä. Jälkimmäiseen näyttää semanttisesti liittyvän suomen *kiulukka* 'ruusunmarja'.

kokoraamatun (B 1739) UT:ssa *orjavits* onkin huomatakseni erittäin harvinainen, sen sijaan Vanhan testamentin puolella on esiintymiä (esim. 2. Kun. 14:9, 2. Aik. 25:18, Job 31:40, Laul. 1. 2:2, Snl. 26:9, Jes. 27:4, Hoos. 9:6).

Sanaa *orjavits* resp. *kibuvits* on käytetty, kun teksti käsittelee Jeesuksen piikkikruunua. Sen sijaan pellon piikkisiä rikkaruohoja tarkoittaa yleensä sana *ohakas* 'ohdake', joka onkin virolaisessa UT:ssa yleisempi kuin Agricolan käännöksessä *ohdake*. *Ohakas* tavaataan niissä jakeissa, missä Agricolalla on *orientappura* (Matt. 13:7, 22, Mark. 4:7, 18), kun taas *orjavits* resp. *kibuvits* niissä jakeissa, missä hänellä on *orientappura*. Lisäksi viron *ohakas* on Luukkaan evankeliumissa (8:7, 14; Agricolan käännöksessä *orientappura*; ks. näytettä 8). Näytteet:

- (31a) UT 1686 *Ent mõnni satte Ohakide sekkä, nink ne Ohaka kaswiwa ülles, nink läppätiwa sedda erra* (Matt. 13:7)
- (31b) UT 1715 *Agga monni langis Ohhakade sekka, ja Ohhakad kaswid ülles, ja lämματοςid sedda ärra*

ORIENTAPPURAN RATKAISUYRITYKSIÄ

Agricolan käyttämien latinan-, saksan- tai ruotsinkielisten lähtötekstien *orientappura*-sanan vastineet eivät ole yhdyssanoja, eikä mikään liitä niihin merkitystä 'orja'. Näytteet:

- (32) Matt. 7:16 (ks. näytettä 6):
Er. *nunquid colligunt de spinis uvam, aut de tribulis ficus? / L Kan man auch Drauben lesen von den Dornen? Oder Feigen von den Disteln? / GVB Icke hemtar man wijndruffuor aff törne? Ey heller fijkon aff tistel?*
- (33) Mark. 15:17 (ks. näytettä 7):
Er. *Et induunt illum purpura, & circumponunt ei contextam spinis coronam / L Vnd zogen jm ein Purpur an, vnd flochten eine dörne Krone, vnd setzten sie jm auff / GVB Och klädde honom vthi itt purpur klädhe, Och wredho tilhopa ena krono aff törne, och satte på honom*
- (34) Joh. 19:2 (ks. näytettä 10):
Er. *Et milites plectentes coronam de spinis / L Vnd die Kriegsknechte flochten eine Krone von dornen / GVB Och krijgsknechternar wredho samman ena krono aff törne*

Latinan *spina*-sanalle sanakirja (Streng 1933) antaa vastineiksi muun muassa: 'oka, piikki, eläimen piikki, ruoto, selkäranka'. Saksan *Dorn*-sanalla on vastineina: 1) 'orjantappuran piikki, oas', 2) 'piikki, oka', 3) 'soljen paljin; nasta; lävistin, reikätalta' (Rankka ja Streng 1925). Ruotsin *törne* merkitsee 'orjanruusu, -tappura, -tappurapensas' ja 'oka, oas, piikki' (Karlsson 1987). Kaikkien vastineiden merkityksissä on yhteistä piikkisyys. Tämä merkityspiirre on myös heprean vastineissa (ks. ed. s. 402).

Raamatunkääntäjän voi uskoa pyrkineen nimenomaan semanttiseen tarkkuuteen. Kun ilmeisesti jo Agricolan aikaa vanhemmassa suomessa *orjantappuroiksi* nimitettiin joitakin piikkisiä pensaskasveja, sana tietysti sopi käännökseen, vaikkei käännettävän tekstin nimivastineessa mitään orjaan viittaavaa ollutkaan. Mutta jos *orjantappura*-sana ei ole

alkuperäinen, kuten oletan, voi olla syytä etsiä sen *orjentappura*-edeltäjästä piikkisyyteen tavalla tai toisella liittyvää osaa.

Minkä sanan mikä muoto on *orjen*? Tähän artikkelini keskeiseen kysymykseen en ole löytänyt sellaista vastausta, johon voisi täysin tyytyä. Seuraavassa esitän kuitenkin joitakin ratkaisuun vaikuttavia havaintoja.

Itämerensuomalaisten kielten *ora* tarkoittaa piikkiä ja poltinrautaa, naskalia (SSA s.v. *ora*). Nykyisessä kirjasuomessa on useita oppitekoisia *ora*-alkuisia piikkisten kasvien nimiä: *oratuomi*, *-pihlaja*, *-paatsama* (Lindman 1964: 55, 79, 127), mutta murrekokoelmassa tai Ruotsin vallan ajan kirjasuomessa ei tällaisia tunneta, ei liioin kasvinnimiä **oraruusu*, **oravitsa* tai **oratappura*.

Askaisten murteen *orjen* voisi teoriassa olla yksikön genetiivi tai instruktiivi sanasta **orki* (kuten *kurki* : *kurjen*). Sanasta **orki* ei ole murre- eikä muitakaan tietoja, ei liioin muodosta *orjen*. Virossa on kyllä laajalevikkoinen (ks. VMS) ja sopivasti 'piikkiä' merkitsevä sana (*h*)*ork*, mutta sen yksikön genetiivi on (*h*)*orgi*, joten tämä sana ei tue oletusta lounaismurteiden potentiaalisesta sanasta **ork(i)* : *orjen* 'piikki'. Selitystä vaille jäisi myös *orjentappura*-sanana määriteosan muoto. Jos määrite tarkoittaisi piikkiä, sen olettaisi olevan perusmuodossa (vrt. esim. *piikkipensas*, *oratuomi*, *okakuusi*).

Koponen (1993: 122) pitää viron (*h*)*ork* 'piikki'-sanaa vain epäillen samaan pesyeeseen kuuluvana kuin viron *ora* 'ora, piikki'. Hänen mukaansa (*h*)*ork* 'piikki; harkki' saattaisi kuulua samaan pesyeeseen kuin Wiedemannin *hork* (: *horgu*) 'lockere, undichte Lage, gespreizte Stellung'; (*horguh* (*horgun*) *olema* 'locker, gespreizt sein', *horku minemä* 'locker, undicht, sparrig werden, sich ausspreizen', *horkwala* 'locker, undicht, gespreizt'). Ehkä tähän pesyeeseen tavalla tai toisella saattaisi liittyä myös *orientappuran* arvoituskellinen määrite? Yhteyttä tukevia todisteita en ole löytänyt.

Voisiko *orjen* olla *ori*-sanana yksikön genetiivi? Eläimennimi kasvia tarkoittavan yhdyssanan määriteosana on yleinen; esim. Tillandzin ja Jusleniuksen esittämä (s. 401) 'orjantappuran' vastineen alkuosa viittaa koiraan (*Cynosbatos*). Gananderin sanakirja (G 148c; myös VKS) mainitsee pohjalaiset (»Bothn.«) kasvinnimet *hepon-marja* ja *hevosenmarja* 'niupon, baccae Rosae sylv.', siis 'villiruusun marja, orjantappura'. Suomen kielessä eläimennimen yksikön genetiivi on muun muassa kasvinnimissä tavallinen määrite.

Miten selittyisi *orien*-vartalon *e*:llisyys? Miksi Agricolan kielessä on *orientappura* eikä **orijntappura* tai **orihintappura*? Hänen teoksissaan tavataan *ori*-sanana vartalosta sekä *h*:ttomia (esim. *orijt*, *orijns*) että *h*:llisiä (esim. *orihit*, *orihijs*) asuja, myös takaheittoisia (esim. *orhit*, *orhittes*). Jotta selitykseni olisi oikea, olisi oletettava, että Agricolan tekstien *orientappura*-variantissa olisi säilynyt alkuperäisen **orihentappuran* vartaloltaan *e*:llinen asu, jota yleensä on pidetty suomen kielen erilliskehitystä varhaisempana. Ilman vokaalienvälistä *h*:ta *i*-vokaalista olisi sitten tullut puolivokaali ja määriteosan ääntöasuksi se *orjen*, jonka Lauri Hakulinen poimi talteen Askaisista.

Jeesuksen ristiinnaulitseminen on niitä Uuden testamentin kohtia, joita voi olettaa jo keskiaikana selitetyn suomeksikin. Muun muassa kansan keskuudessa liikkuneet munkkiveljet käyttivät suomenkielisiä ilmauksia kuvatessaan Jeesuksen piikkikruunua, joka oli mieleenjäävä yksityiskohta varhaisissa ristiinnaulitun kuvissakin. Piikkisestä pensaasta tehdyn seppeleen kuvaamiseen on sopinut adjektiivi *tappurainen* (ks. SKES s.v. *tappura*). Hengellisen kielen ilmaukseksi *ori(h)entappurainen kruunu* on voinut vakiintua varhain. Kasvinnimeksi *ori(h)entappura* on varmaan termistynyt jo keskiaikana. Se

on ollut tärkeä, toistuva ilmaus uskonnollisessa käännöskielessä, ja arvattavasti sitä on tarvittu suomenkielisissä käsinkirjoitetuissa ja kopioituissa teksteissäkin. Määritteen säilymistä samassa *e*-vokaalisessa asussa Agricolan aikoihin asti on voinut tukea se, että kyseessä on yhdysnimen määriteosa, jolla ei välttämättä ole tarvinnutkaan olla selvää yhteyttä *ori*-sanan oikeaan yksikön genetiivimuotoon (*orihin* tai *oriin*).

Miksi *ori(h)entappuran* määriteosana ei ole semanttisesti neutraalimpi *hevon-*, *hevo-* *sen-*, *hevos-*? Tähän voisi olla syynä se, että *ori*-kantaisessa määritteessä on sitä sojottavuuden, piikkisyyden merkitystä, mikä liittyy yhtäältä piikkipensaasta tehdyn kruunun mielikuvaan ja toisaalta orjantappurapensaana erikielisiin vastineisiin.⁹ — *Orientappuran* yhdistäminen *oriin* yhdistää sen välillisesti myös *ora*-pesyeeseen (ks. SSA s.v. *ori*).

Viron ja itämurteidemme *orja(n)*-alkuisia nimiä (*orjavits*, *orjanvitsa*, *orjanruoska*) pidän kuitenkin vanhoina yhdysniminä. Juuri nämä ovat ehkä osin syynä siihen, että *orjentappuran* tilalle vakiintui vähitellen *orjantappura*.

En malta lopuksi olla mainitsematta Suomen murteiden sanakirjasta löytämäni yksinäistä tietoa yhdyssanasta *horhienperhonen* 'Vanessa urticae, nokkosperhonen'. Sen on Vermlannin murteesta, emäntä Kaisa Vilhaisen puheesta, v. 1930 merkinnyt muistiin Tahvo Liljebad. Tämänkin yhdyssanan deskriptiivisen tuntuinen määriteosa on arvoituksellinen: minkä sanan mikä muoto on *horhien*? Mikä on tämän 'nokkosperhosen' nimen syntyhistoria? Uteliaisuutta nimi ainakin herättää, niin kuin vanhan kirjasuomen *orientappura*, joka onneksi ehti mukaan Agricolan teksteihin.

LÄHTEET JA LYHENTEET

Agricola-korpus. Atk-tallenne. KKTK.

Biblia.txt -korpus. Atk-tallenne. KKTK.

Saarnat-korpus. Atk-tallenne. KKTK.

Virret-korpus. Atk-tallenne. KKTK.

B 1642 = Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi. Stockholmis. Näköispainos. WSOY, Porvoo 1971.

B 1685 = Biblia, Se on Coco Pyhä Ramattu Suomexi. Turusa.

B 1696 = Biblia Sacra sive Testamentum Vetus et Novum ex Linguis originalibus in Linguam latinam translatum – – à Sebastiano Schmidt. Argentorati.

B 1728 = Biblia, Thet är, All Then Helga Skriff, På Swensko; Efter Konung Friedrich Then Förstas Befalning; – – Nya Register, och Biblisk Tideräkning inrettade – –. Norköping.

⁹Mynämäen murteesta on talletettu punontatermi *oressäinen* (SMA). Sitä on käytetty langasta, jonka yksi säie on toista tai toisia löysemässä. Termi liittyy hevosen kiimatermiin *olla oreissaan* (tietoja lounaismurteista; Sivula 1989: 228, kartta 16). *Ori*-sanaan *oressäinen*-termin liittävät samanlaiset metaforiset seikat kuin *ori(h)entappuran*. — Karjalan kielen sanakirjassa on s.v. *orjansy* mm. seur. tiedot: *lanka on orjansyilläh* (kerrattaessa toinen säie jäänyt löysäksi); *päre on orjansyilläh* (halkaistu kieroon, ei syitä myöten). Vastaavanlaisia *orjan*-alkuisia ilmauksia, ilmeisesti karjalaisuuksia, on murrearkistossa Ristijärveltä ja Kuhmosta. Vertailuparissa *oressäinen* – *orjansyinen* on sama ero kuin varianteissa *ori(h)entappura* – *orjantappura*: toisen määrite liittyy sanaan *ori*, toisen sanaan *orja*.

- B 1739 = Piibli Ramat, se on keik se Jummala Sanna —. Tallinnas. Faksiimileväljaanne I trükist 1739. »Eesti Raamat», Tallinn 1990.
- B 1758 = Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu, Suomexi. Turusa.
- B 1776 = Biblia, Se on: Koko Pyhä Raamattu, Suomexi. Turusa.
- B 1992 = Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Kirjapaja, Pieksämäki.
- Er. = Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia VI. Lugduni Batavorum 1705. Näköispainos: The Gregg Press Limited, London 1962. (Sisältää Erasmusuksen julkaiseman kreikankielisen UT:n v:n 1535 laitoksena sekä Erasmusuksen latinankielisen käännöksen.)
- ERICUS ERICI (SOROLAINEN): Postilla, Eli Vigostoimitus, nijnen Ewangeliumitten päälle cuin ymbäri aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa. I–II. Stockholmis 1621, 1625. Näköispainos. Toim. Martti Parvio. SKS, Jyväskylä 1988, 1990.
- FLORINUS, HENRIK: Nomenclatura. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta. SKS, Pieksämäki 1976.
- G = GANANDER, CHRISTFRID: Nytt Finskt Lexicon. Näköispainos käsikirjoituksesta. Tutkimuslaitos »Suomen suvun» julkaisuja II. WSOY, Porvoo 1937–1940.
- Gez. = Biblia, Thet är All then Heliga Skrift På Swensko. [Thet Gamla Testamentet – medh förklaring af Johannes Gezelius j:r.] I–IV. Stockholm 1724–1728.
- GUL = ZEDLER, J.–H.: Grosses vollständiges Universallexikon aller Wissenschaften und Künste 35. Leipzig und Halle 1743.
- Gumm. = GUMMERUS, JAAKKO 1941–1955: Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet. I–III. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XLIV. Helsinki.
- GVB = Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft, på Swensko. Tryckt j Vpsala. 1541. Gustav Vasas Bibel. Faksimilupplaga. John Kroon, Malmö 1938.
- HHB = STAHL, M. HENRICUS: Hand- vnd Hauszbuch für das Fürstenthumb Esthen In Liff-land. I–III. Riga 1632, Reval 1637–1638.
- HORMIA, OSMO 1961: Gananderin sanakirjan lähteet. SKST 271. Turku.
- IA = Index Agricolaensis I–II. KKTK:n julkaisuja 11. Toim. Esko Koivusalo, Irene Hellemäa, Anja Lehtimäki, Riitta Suhonen. Helsinki 1980.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm. Näköispainos H. G. Porthanille kuuluneesta välilehtisestä kappaleesta. SKST 288. Porvoo 1968.
- Juusten 1575 = PAULUS IUUSTEN ABOENSIS: Se Pyhä Messu Somen kielen. Stocholmis. Näköispainos. Toim. Martti Parvio. SKS, Vaasa 1978.
- JÄNNES, ARVI 1886: Jälkileikkuuta Agricolan kielestä. – Virittäjä II s. 145–183. WSOY, Porvoo.
- Karjalan kielen sanakirja. 4. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 4. Helsinki 1993.
- KARLSSON, GÖRAN 1987: Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja. SKST 358. Jyväskylä.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- KOPONEN, EINO 1991: Mikä puulaji on Variarum rerum vocabula latinan *jukopuu?* – Virittäjä 95 s. 50–52.
- 1993: Viron murre-sanaston etelävirolainen komponentti. Painamaton lisen-siaatintutkimus. Helsingin yliopiston suom.-ugrilainen laitos, Helsinki.
- L = D. Martin Luther, Die gantze Heilige Schrifft Deudsch. Wittenberg 1545. Herausgegeben von Hans Volz unter Mitarbeit von Heinz Blanke. Textredaktion Fried-

- rich Kur. Rogner & Bernhard, München 1972.
- LINDMAN, C. A. M. 1964: Pohjolan kasvit. Tammi, Helsinki.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: Hodegus Finnicus – – Eller Finsk Wägwijsare. Holmiae. Näköispainos. SKS, Porvoo 1968.
- Mikael Agricolan Teokset I–III. Uudistettu näköispainos. Porvoo 1987.
- PALKKI, RIITTA 1995: Ensimmäisten raamatunsuomentajien sanavalintoja. Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloost s. 107–115. Tartu Ülikooli Eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu.
- PARVIO, MARTTI 1978: Paavali Juusten ja hänen messunsa. Liturgianhistoriallinen tutkimus. Suomi 122:3. SKS, Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1943: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan katkelma. Suomi 101. SKS, Helsinki.
- PENTZIN, LEINO 1928: Pohjalaisia taikoja ja loitsuja 1600-luvulta. – Virittäjä 32 s. 231–237.
- PUUKKO, A. F. 1946: Suomalainen Raamattumme. Otava, Helsinki.
- RANKKA, A. WILH. – STRENG, WALTER O. 1925: Saksalais-suomalainen sanakirja. WSOY, Porvoo.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien. III–IV. Lund 1906, 1916.
- SCHMIDT, SEB. 1670: In Librum Ijobi Commentarius. Argentorati.
- SCHRODERUS, ERICUS 1637: Lexicon Latino-Scondicum. Utgivet med alfabetiska register över de svenska och finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala 1942.
- SIVULA, JAAKKO 1989: Lintu soidessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö. SKST 504. Mänttä.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. II. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1958.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SKVR = Suomen kansan vanhat runot. SKS, Helsinki 1908–1939.
- SKVR:n sanalipusto. KKTK.
- SMA = Suomen murrearkisto. KKTK.
- SMSK = Suomen murteiden sanakirja. Kolmas osa. KKTK:n julkaisuja 36. Helsinki.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2. L–P. SKST 556. KKTK:n julkaisuja 62. Helsinki 1995.
- STRENG, ADOLF V. 1933: Latinalais-suomalainen sanakirja. SKST 196. Helsinki.
- TILLANDZ, ELIAS 1683: Catalogus Plantarum. Qvæ prope Aboam tam in excultis, quam incultis locis huc usqve inventæ sunt. Collecta Ab Elia Til-Landz. Aboæ.
- UT 1686 = Meije Issanda JEsusse Wastne Testament, Echk Jummala Pöhä Sönnä. Riga.
- UT 1715 = Meie Issanda JEsusse Kristusse Uus Testament ehk Jummala Ue Säduusse Sanna. Tallinn.
- UT 1938 = Uusi testamentti. XII yleisen Kirkolliskokouksen v. 1938 käytäntöön ottama suomennos. Suomen Piipliaseura. Turku & Helsinki 1948.
- VAKS = Wana kirjakeele sõnastik. Kuni aastani 1600. Töövariant 20.05.96. Toim. Vana kirjakeele töörühm, Eesti keele õppetool, Tartu ülikool. Tartu.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmat. KKTK.
- Vanhan kirjaviron kokoelmat. Tarton yliopisto.
- Variarum Rerum Vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione. Holmiae 1644.

- Helsingin yliopiston kirjaston mikrofilmijäljenne.
- Westhin koodeksin sanakonkordanssi. Laatinut v. 1957–58 A. Alhoniemi. Säilytteillä Turun yliopiston Fennicumissa.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja I. A–I. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo, Riitta Palkki. KKTK:n julkaisuja 33. Helsinki 1985.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste akadeemia Keele ja kirjanduse instituut. »Valgus», Tallinn 1982, 1989.
- VT 1933 = Vanha testamentti. XI yleisen Kirkolliskokouksen v. 1933 käytäntöön ottama suomennos. Suomen Piiphiaseura. Turku & Helsinki 1948.
- Vulgata = Biblia Sacra iuxta vulgatum versionem. Tomus I. Genesis–Psalmi. Tomus II. Proverbia–Apocalypsis. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart 1985.
- ÕS = Õigekeelsussõnaraamat. Toim. R. Kull ja E. Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja kirjanduse instituut. »Valgus», Tallinn 1976.

AGRICOLA'S PECULIAR ORIENTAPPURAT ('THORNS')

The article attempts to show that the plant name *orjantappura* ('thorn') is not the original form of the word but has developed from the word *orientappura* or *orjentappura*. Occurrences of *orientappura* have been found from texts of early written Finnish by two different writers: Michael Agricola (15 occurrences) and Paulus Juusten (3 occurrences).

While *orjantappura* could not have changed into the form *orientappura*, the reverse is possible. *Orjantappura* could be a folk etymological formation whose establishment in religious language has been precipitated by the affectivity of the word *orja* ('slave'). The differences found between Agricola's various texts, however, indicate a conscious change. In his works, *orientappura* is the variant being displaced: by the time the later part of the New Testament and the Psalter and the book named *Weisut* ('Songs') are published, *orientappura* has been superseded by *orientappura*; by contrast, in the Finnish translation of the gospel texts of the New Testament both variants are present, which is explained by the fact that the translation was made over a long period.

The key question in the article, namely what form of which word is *orien*, is left without a clear answer. The question is considered from the following viewpoints.

Orjen could in theory be the singular of the genitive or instructive case of the word **orki*. There is, however, no knowledge of the word **orki*. In Estonian, though, there is a word of wide distribution (*h*)*ork* 'spike', but its genitive form is (*h*)*orgi*, and so it does not support the assumption of a potential south-western Finnish dialect word **ork(i)* : *orjen*.

The Estonian *(h)ork* ‘spike’ has been viewed (Koponen 1993) with doubt as belonging to the same family as the Estonian word *ora* ‘spike, bodkin’. *(H)ork* ‘spike’ might possibly belong to the same family as *hork* (: *horgu*) ‘lockere, undichte Lage, gespreitze Stellung’ (Weidemann). This family could also include the modifier of *orientappura*; evidence to support a connection has not, however, been found.

The third explanation is as follows: *orien* could be the genitive singular form of the word *ori* (‘stallion’). The genitive of an animal name as a modifier for a plant name is plausible. The original vowel *e* of the **orihe-* stem (**orihentappura*) is assumed to be preserved in the *orientappura* variant (pro *orijntappura* or *orihintappura*) of Agricola’s biblical translation language. *Ori(h)entappura* was an important word of religious language before Agricola’s time; it had been needed as early as the Middle Ages, and in its Finnish form. The fact that it is a modifier in a compound name may have delayed the change in this modifier. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Freesenkatu 5 A 10, 00100 Helsinki

Sähköposti: *Silva.Kiuru@Helsinki.Fi*